УДК 101: 321.01:316.74.2:303.01(477):008.

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ (ФІЛОСОФСЬКИЙ, ІСТОРИКО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТИ)

АРТЬОМОВА Майя Георгіївна – доктор філософських наук, професор, академік, директор НДІ філософії, богослов'я та аналітики Карпатського університету імені Августина Волошина, вчений секретар Міжнародної академії богословських наук.
(Україна, м. Ужгород)

Анотація. Артьомова М.Г. Основні підходи до формування державно-церковних відносин в Україні (філософський, історико-управлінський аспекти).

Автор статті досліджує проблему через призму філософського, історико-управлінського аспектів формування державно-церковних відносин в Україні із врахуванням практичної реалізації стратегічного партнерства «держави – церкви – нації–громадянського суспільства», що дозволяє визначити основоположні складові для матричного відображення усіх елементів при конструюванні Концепції цих відносин.

Перелік ключових слів: держава, нація, релігія, державно-церковні відносини, державне управління, конфесія, міжцерковні конфлікти, моделі державно-церковних відносин, церковні організації та об'єднання, пріоритети державної політики, церква, релігієзнавство, богослов'я, громадянське суспільство.

SUMMARY M. Artomova The main approaches to the formation of state-church relations in Ukraine (philosophical, historical and administrative aspects).

The author in this study explores the problem of the formation of state-church relations in Ukraine through the prism of the philosophical, historical and administrative aspects, taking into account the practical implementation of the strategic partnership of the "state - church - nation - civil society". All these allow to determine the basic components for matrix reflection of the elements in the designing the concepts of these relationships.

Key words: state, nation, religion, state-church relations, state administration, confession, inter-church conflicts, models of state-church relations, church organizations and associations, priorities of state policy, church, religious studies, theology, civil society.

Постановка проблеми дослідження у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. В умовах глобалізаційних і трансформаційних, геополітичних процесів у третьому тисячолітті визначальним є зростаючий інтерес до проблем не лише державного, партійного, але й церковного будівництва у будь-якій державі і, перш за усе, в Україні, зваживши, що релігійні конфлікти є одними із найгостріших і тривалих в історії людства.

В умовах розбудови Української державності питання формування та оптимізації державно-церковних відносин належить до пріоритетів як у діяльності органів державної влади, так і церковних організацій та суспільства. Сьогодні українська міжцерковна реальність є такою, що відносини навіть у середовищі традиційної і найвпливовішої конфесії – православної, яка визначає цивілізаційний простір України, – відзначаються напругою, яка нерідко провокує прихильників тієї чи іншої церковної організації на відкрите протистояння і конфлікти.

Саме на рубежі XX і XXI століть розпочалися широкомасштабні і разом з тим унікальні соціально-політичні зміни, що пов'язані з трансформацією усього європейського і геополітичного простору. Зважмо при цьому, що генеруючим центром «тектонічних зсувів» стала нова Європа – осередок передових цивілізацій (перш за усе Західної та Православної), безпрецедентне міжнародне утворення, що виникло на підставі тривалих інтеграційних процесів і зараз демонструє всьому світові

переваги у розвитку міжнародної, економічної, церковно-релігійної, соціально-політичної сфери, забезпечення прав людини, створення для неї гідних умов життя.

Виходячи із констатації зазначених фактів, виникає необхідність об'єктивного аналізу не лише міжцерковної ситуації, що склалася на сьогодні в Україні, а й ретельного дослідження державно-церковних відносин перш за усе як через призму філософсько-релігійного, історико-управлінського аспектів у дотичності з духовно-культурним, правовим, суспільно-політичним, політологічним, соціологічним. Саме такий підхід до проблем державно-церковних відносин дозволить у теоретико-методологічному плані розкрити основні підходи та принципи, на яких базуються ці відносини, виокремити підходи до їх формування та оптимізації із врахуванням існуючих типів і моделей, за якими вони будуються, що дасть змогу запобігати конфліктним ситуаціям, формувати у громадян Української держави почуття національної єдності і гідності на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Автор публікації щодо питань формування державно-церковних відносин в Україні опирається на вагому спадщину української та європейської історіографії, її теоретико-методологічні складові дослідження цих відносин. Однак науково-теоретичний зміст та методологічні функції, міждисциплінарний характер досліджень вимагають систематизації як вітчизняної так і зарубіжної історіографічної спадщини до визначеної проблематики з домінуючими спільним і особливим щодо інтерпретації цих відносин перш за усе як з позицій філософії, релігієзнавства, теології, богослов'я, історії, права, так і державного управління, політології, соціології та ін.

З огляду на це автор виокремлює такі групи серед українських та зарубіжних дослідників за визначеними галузями, напрямами:

•*з філософії та релігієзнавства* – наукові праці М.Бабія, В.Бондаренка, Б.Боцюрківа, С.Бублика, Т.Горбаченко, Є.Дулумана, В.Єленського, М.Заковича, С.Здіорука, Л.Коваленко, А.Колодного, П.Косухи, А.Красикова, О.Кулакевич, В.Лубського, М.Мариновича, А.Нурулаєва, Ф.Овсієнка, В.Пащенка, О. Предко, М.Рибачука, Ю.Решетнікова, О.Сагана, Ф.Сисина, В.Танчера, О.Уткіна, С.Фірсова, Л.Филипович, Є.Харьковщенка, О.Шуби, П.Яроцького та ін.;

•*історико-релігієзнавчого, історико-політичного змісту* – дослідження В.Бондаренка, В.Бедь, В.Єленського С.Здіорука, Ю.Кальниша, А.Киридон, М.Кирюшка, А.Колодного, П.Косухи, І.Луцана, В.Остоухова, П.Панченка, В.Петрика, М.Рибачука, О.Сагана, П.Слободянюка, С.Сьоміна, І.Тимошенка, О.Уткіна, С.Шаправського, П.Яроцького та ін.;

•правовідносин – дослідження М.Бабія, І.Бальжика, М.Васіна, М.Давиденка, А.Деркача, Г.Друзенка, А.Залужного, В.Климова, В.Клочкова, А.Кравченко, Ю.Кривенка, Г.Крилової, В.Кульчицького, І.Куніцина, М.Лубської, Г.Моцкіна, П.Рабіновича, В.Речицького, А.Себенцова, С.Феррарі, Й.Фішера та ін.;

•*державного управління, державно-церковних відносин у контексті:*

– теорії і практики державного управління та державно-церковних відносин – у працях В.Бліхара, В. Дзюндзюка, М.Кашуби, В.Князєва, А.Колодій, В.Лугового, В.Малиновського, М.Мескона, Г.Одінцової, І. Осипова, П.Петровського;

– загальної стратегії державного управління та питань державно-управлінських відносин – у працях В.Абрамова, В.Авер'янова, В.Алексєєва, Г.Атаманчука, В.Бакуменка, М.Білинської, О.Васильєвої, Н.Глазунової, В.Гошовської, О.Грищенка, С.Дубенко, А. Кашеварова, М.Кравченко, Ю.Ковбасюка, В.Козакова, О.Лебединської, Е.Лібанової, В.Лугового, С.Майбороди, Л.Мисіва, Н.Нижник, О.Оболенського, В.Олуйка, М.Палінчака, М.Пірен, А.Попка, Я.Радиша, О.Радченко, В.Рижих, В.Ребкала, І.Розпутенка, У.Хаварівського, В.Трощинського;

– моделей державно-церковних відносин – дослідження українських вчених Н.Бардашевича, В.Єленського, Ю.Кальниша, І.Коваля, С.Онищука, В.Остроухова, Ю.Пайди, М.Палінчака, В.Петрика, М.Рєзкова, А.Слубської, С.Сьоміна, С.Шаправського; російських вчених Н.Володіна, А.Григоренка, С.Кудряшова, Є.Лагоди, О.Мірошнікової, Г.Моргана, А.Останіна, І.Понкіна; європейських науковців М.Вебера, Віллема Ж.-П., Г.Моргана;

Г.Робберса, Н.Шлюднта та ін.;

– свободи совісті – у працях В.Бондаренка, В.Бедь, Д.Вовка, М.Головатого, С.Головащенка, Ю.Кальниша, Е.Кардоша В.Климова, В.Козленка, О.Кудрявцева, В.Малюської, Р.Небожука, М.Новиченка, В.Петрика, С.Сьоміна, Т.Теслі, М.Трофимчука, М.Шахова, А.Юраша, Б.Яськіва, В.Ященка;

– питань релігії та політики – у публікаціях І.Кураса, І.Луцького, С.Онищука, М.Рибачука;

– участі окремих християнських Церков та інших релігійних організацій у політичних процесах як чинника державотворення сучасної України – дослідження А.Арістова, М.Бабія, В.Бедь, В.Бондаренка, С.Бублика, В.Єленського, М.Заковича, С.Здіорука, А.Киридон, О.Кисельова, В. Климова, А. Колодного, І.Онищука, С. Сьоміна, П. Яроцького, та інші

•*проблем громадянського суспільства та громадянської релігії* – у працях В.Андрущенка, О.Горкуші, Л.Губерського, І.Варзаря, В.Журавського, А.Карася, Б.Констана, С.Кримського, О.Кульчицького, В.Легойди, М.Михальченка, М.Мокляка, В.Моргуна, Ю.Павленка, О.Погорілка, А.Силенка, А.Слубської, В.Тація, Л.Филипович, М.Шаповала, Ю.Шемшученка Ю.Якименка;

• *окремих аспектів церковно-релігійного життя*, міжконфесійних відносин, зокрема міжконфесійних конфліктів та історії окремих конфесій, проблем реституції церковного майна, військового капеланства, світської та релігійної освіті – у працях А. Арістової, В.Бедь, Н.Бєлікової, М.Заковича, А.Киридона, А.Колодного, О.Кудлай, Т.Котлярова, М.Новиченка, В.Пащенка, Ю. Решетнікова, О.Уткіна тощо

•*політології* – дослідження О.Білоуса, М.Бурдо, П.Мойзеса, С.Осиповського, М.Палінчака, С.Рамети, О.Славіної, Л.Хомера, О.Шуби та ін.;

•*конкретно-соціологічні розвідки українських соціологів* (Н.Дудар, М.Паращевін), соціологічні опитування Центру Разумкова та Фонду Конрада Аденауера, матеріали конкретно-соціологічних досліджень Центру проблем Церкви та етноконфесійних відносин (інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України), Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кафедри соціології Чернівецького Національного університету імені Ю.Федьковича тощо.

Зарубіжні розвідки представлені такими дослідниками, як от: Р.Арон, Д.Кілпатрік, П.Козловскі, П.Лещинські, П.Магоші, О.Васильєва, С.Дмітрієва, О.Закржевський, М.Зеленков. О.Кокурін, Ю.Кондаков, В.Нікольський, М.Одинцов, В.Рибніков, Н.Петров, О.Полунов, Д.Поспєловський, Т.Чумаченко, М. Шкаровський та ін.

Важливо, що при дослідженні автор опирається на діючі Нормативні акти, серед яких ми виокремлюємо законодавчі акти України та міжнародні правові документи, зокрема декларації, пакти тощо, які стосуються прав людини, прийняті Організацією Об'єднаних націй та її структурами, Радою Європи та ОБСЄ [1], [2].

Саме основоположні міжнародні документи стали основою українського національного законодавства щодо державно-церковних відносин в Україні, демократичність яких створила релігійний плюралізм [3], [4], [5], [6], [7], [8].

Проте швидкоплинні зміни, які відбуваться у світопросторі, що надзвичайно впливають на процеси й в Україні, вимагають від науковців чітко визначити основоположні складові для **матричного відображення** усіх елементів при конструюванні Концепції державно-конфесійних відносин, а, відтак, ґрунтовного визначення власне поняття «державно-церковних відносин», характер яких є одним із важливих показників рівня цивілізованості держави, розвитку демократії та реального забезпечення прав на свободу совісті – одного із невід'ємних прав людини і громадянина.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття (актуальність дослідження). Автор статті намагається із загальних філософсько-релігійного, історико-управлінського аспектів у дотичності з духовно-культурним, правововим, суспільно-політичним, політологічним, соціологічним визначити

основні підходи до формування нових концептуальних засад державно-церковних відносин у сучасній Україні із врахуванням практичної реалізації стратегічного партнерства «держави – церкви – нації – громадянського суспільства», синергії між церквами, громадянським суспільством і правової державою, як чотирма самостійними інституціями [9].

Визначено, що до пріоритетів вітчизняної державної політики у сфері відносин з церковними організаціями на сучасному етапі належить оновлення чинного законодавства про релігію і церкву в контексті демократизації релігійно-церковного життя та гармонізації державно-церковних відносин.

Звідси, актуальність дослідження спричинена як об'єктивними чинниками – латентною та потенційно руйнівною конфліктогенністю міжцерковних відносин, зокрема у нашій країні, з одного боку, так і невизначеністю державних пріоритетів у сфері конфесійної політики, з іншого.

Об'єктом дослідження є становлення, функціонування і розвиток державно-церковних відносин в Україні в історичній ретроспективі.

Предметом дослідження виступає політика держави щодо церковних організацій та об'єднань в умовах поліконфесійності, поглиблення процесів державотворення, поетапної практичної реалізації стратегічного партнерства «держави – церкви – нації– громадянського суспільства».

Формулювання мети та постановка завдань.

Метою статті є визначення змісту поняття «державно-церковні відносини», обґрунтування його теоретико-методологічної актуальності в умовах сучасного державотворення в Україні у контексті міждисциплінарного характеру наукових досліджень.

Для реалізації вказаної мети необхідно розв'язати ***наступні завдання***:

– визначити поняття «державно-церковні відносини» як складну семантичну структуру через призму філософсько-релігійного, історико-управлінського аспектів у дотичності з духовно-культурним, правововим, суспільно-політичним, політологічним, соціологічним та охарактеризувати його теоретико-методологічні функції;

– дати інтегроване визначення поняття державно-церковних відносин як сукупності форм філософських, богословських (теологічних), історичних, суспільно-політичних, правових, економічних та морально-етичних норм і зв'язків між інститутами держави та церкви релігійними центрами, управліннями, об'єднаннями, рухами, братствами тощо, діяльність яких регламентується і регулюється конституційними та іншими нормативними актами, а також усталеними для України загальнолюдськими моральними принципами, звичаями, традиціями;

– здійснити екскурс в історіографічний аспект проблеми, зважившись на перервність державницької традиції в Україні, поділ її етнічної території між державами-сусідами, які загарбали (колонізували) українські землі і контролювали не лише суспільне, а й церковне життя українців;

– охарактеризувати державно-церковні відносини із врахуванням значущих трансформаційних процесів християнської церковної та державницької традицій в Україні, визначити етапи їх розвитку;

– здійснити порівняльний аналіз моделей державно-церковних відносин на українських землях в історичній ретроспективі та залежності від типу політичної системи, наповненням її новим змістом в умовах сьогодення, що відповідає статусу незалежної самостійної держави;

– визначити підходи до оптимізації державно-церковних відносин в Україні на основі нових концептуальних засад та врахуванням практичної реалізації стратегічного партнерства «держави – церкви –нації – громадянського суспільства» відносин між церквою та державою.

Обраний напрям дослідження виконано у межах перш за усе науково-дослідної теми «Державно-церковні відносини в Україні: сутність та тенденції змін», що досліджуються у 5 Інститутах НАН України (політичних та етнонаціональних досліджень), Міжнародній академії богословських наук.

Наукова новизна дослідження полягає у з'ясуванні поняття «державно-церковні

відносини» як складної семантичної структури, їх впливу на процеси формування національної ідентичності та зміцнення демократичних засад Української державності.

Виклад основного матеріалу дослідження з обгрунтуванням здобутих наукових результатів.

З огляду на специфіку проблеми та її міждисциплінарний характер, дослідник опирається на філософські і загальнонаукові підходи у контексті наукового аналізу у галузі історії, богослов'я (теології), релігієзнавства, політології, управління, частково – соціології.

Щодо філософської методології, то при дослідженні автор спирався насамперед на принципи історизму, детермінізму, розвитку, суперечності та об'єктивності. Саме планетарна філософія та історія свідчать, що процес суспільно-історичної творчості людини значною мірою залежить від обсягу прав і свобод, які визначають її соціальні можливості і блага, забезпечують характер життєдіяльності, систему комунікацій, взаємодій, відносин людей у суспільстві. Звідси, кожному поколінню людей необхідно постійно захищати власні права, оскільки людство ще не знає ситуації, у якій би не було потреби спрямовувати зусилля на підтримання і захист прав і свобод особистості.

При дослідженні державно-церковних відносин у історико-філософському вимірі автор собливий акцент зміщує на наступне. ***Філософія – це не просто наука, а особлива сфера культури, де не стільки доводять, скільки «проповідують».*** Саме філософія розкриває людині різні системи цінностей її діяльності, а, відтак, закладає підвалини людської свободи. Сьогодні актуально значущими є твердження римського філософа-стоїка Луція Аннея Сенеки Молодшого (I ст. н.е.) щодо співвідношення необхідності й випадковості у долі людини: «Того, хто бажає доля веде, а того, хто не бажає – тягне» [10]. Дійсним фундаментом у ставленні людей між собою філософ називав братерство й любов. А у «Моральних листах до Луцилія», намагаючись зблизити богів і людей, Сенека підкреслює, що людина і бог – природа однієї якості. Душа в людині частина космічної душі, частина світової пневми. Розум людини – частка світового розуму, «частина божественного духу, зануреного в тіло людей» [11,12, 66].

Філософія чимось нагадує мистецтво, стверджував німецький філософ, ідеаліст Фрі́дріх Ві́льгельм Йозеф фон Ше́ллінг (1775–1854 рр.). У філософії дуже важливий авторитет мислення, вона формує світосприйняття й світогляд людини, виробляє ідеали дії. Це ж роблять мистецтво та релігія, але іншими шляхами. Як неможливо бути хорошим мистецтвознавцем, знаючи лише сучасне мистецтво та не знаючи його історії, так неможливо вивчати філософію без знання її історії. Бог, за Шеллінгом, це – передусім особистість. Різниця між Богом і людиною у тому, що Бог як особистість абсолютно вільний і нескінченний, а людина обмежена [12,118].

Автор дослідження при розритті питань державно-церковних відносин особливу звертає увагу на різноманітні підходи до періодизації історії філософії, що дозволяє відзначити значущість власне української філософської думки у її історичні ретроспективі становлення і розвитку [13].

Системно розглядаючи виникнення й розвиток української філософії як складової світового історико-філософського процесу виокремимо для зручності та сприйняття такі ***періоди та етапи*** [14]:

1.Періоди:

•становлення і розвиток філософської думки у Київській Русі;

• філософії українського Відродження та Просвітництва і розвитку філософії в Києво-Могилянській академії та козацької доби;

• української філософії в культурі романтизму XIX–XX століть;

• від 1930-х років до кінця 1980-х років – філософія періоду УРСР та філософія української діаспори;

•зародження освіти, науки, культури незалежної України й формування сучасної філософії XX–XXI століть.

2.Етапи:

•світоглядні уявлення «першоукраїнців» язичницько-міфологічної доби як переддень

української філософії у V–IX століттях;

•філософські погляди українських мислителів у добу Київської Русі з філософсько-теологічним вченням IX–XVI століть;

•філософська діяльність пов'язана з виникненням науково-освітніх центрів, братств, колегій зі становленням професійної філософії від XI ст.;

•формування самобутніх українських філософських концепцій як класична доба української філософії у XVIII ст.;

•сучасна академічна, фахово-освітня українська філософія у XIX–XXI століттях.

Відзначимо, що украї́нська філософія є збірна назва філософської спадщини українських мислителів, які за сукупністю відтворюють особливості інтелектуального життя українського народу на різних етапах державотворення. Ця наука розвивалася як частина історичної свідомості українців, відображала процеси, що відбувались у суспільному житті нації. Як особлива форма самоусвідомлення національної культури філософія в Україні існувала в тісному взаємозв'язку з суспільно-громадською, політичною, науковою, художньою та релігійною думкою.

Джерельною основою української філософії стали: літописи, повчання, у яких розкривається динамічний монументалізм християнського світосприйняття княжої доби Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (Іларон Київський, Нестор-літописець, Кирило Туровський, Никифор, Климент Смолятич, Данило Заточниик, Костянтин Філософ, Іоанн Дамаскін та ін. ([15].

Зважмо, що особливого структурування українська філософія досягає на початку XIX ст., що ознаменувалося поширенням в Україні ідей як кантіанства, так і фіхтеанства, шеллінгіанства. Велика роль у їх популяризації належать П.Лодію, Л.Якобу, В.Довговичу, Я.Рубану. Філософська думка того часу містить у собі як складові такі ***структурні елементи***:

•пануючу релігійно-ідеалістичну філософію;

•філософію просвітників, що незалежно від свого загального характеру – матеріалістичного чи ідеалістичного виступала як опозиційна щодо пануючого тоді суспільно-політичного ладу, бо прагнула так чи інакше модифікувати його;

•природничо-науковий матеріалізм;

•філософсько-соціалістичні погляди дворянських революціонерів і революційних демократів та ін.

Загалом, у академічній філософії XIX – XX століть особливість української філософії, яка проходить в умовах становлення університетської освіти і науки (Львівського університету з 1661р., 1774 р.; Харківського Імператорського університету з 1805 р.; Київського Імператорського університету Святого Володимира з 1834 р.), формується як прояв у систематизованих і стрункіх теоріях та вчень таких мислителів:

• Г.С.Сковороди (1722 – 1794 рр.), як засновника першої філософської системи в Україні;

• П.Д.Юркевича (1826 – 1874 рр.), як прихильника об'єктивно-ідеалістичного вчення, полеміста проти матеріалізму та позитивізму, з конкретно визначеним ідеалізмом, або «філософією серця»;

• В.В.Лесевича (1828 – 1905рр. – засновника філософської системи «критичного реалізму», першого представника емпіріо-критичного варіанту позитивізму, засновника першої школи з викладанням наук українською мовою;

•П.В.Копніна (1922 – 1971 рр.) – засновника сучасної київської філософської школи, розробника з гносеології й логіки наукового пізнання;

•Д.І.Чижевського (1894 – 1977 рр.), який вперше здійснив систематизацію історико-філософського процесу в Україні (започаткований Кл. Ганкевичем, В.Щуратом), розкрив загальне бачення становлення й розвитку історії української філософії, що стало реальним початком історико-філософського українознавства як самостійної галузі;

•В.І.Вернадського (1863–1945рр.),як мислителя-натураліста, засновника відродження давньої ідеї про центральну роль людини, її розуму в усьому Всесвіті, творця

вчення про ноосферу та формування планетарної свідомості, першого президента Української Академії Наук;

•В.К.Липинського (1882–1931 рр.), як історіософа, теоретика українського консерватизму, представника консервативної української соціології;

• В.С. Горського (1931–2007 рр.) – засновника школи «логіки наукового пізнання», фундатора вивчення духовної культури Києво-Руської доби, автора одного з перших підручників з історії української філософії та ін.

Ця філософія розчинена у полемічній думці українського Ренесансу XV–XVII ст. (Л.Баранович, І.Вишенський, Ю.Дрогобич, Л.Зизаній, М.Козачинський, Г.Кониський, З.Копистенський, П.Могила, Ф.Прокопович, П.Русин, Г.Д.Смотрицький – перший ректор Острозької школи (академії)), реформаторських ідеях Братських шкіл, Львівсько-Варшавської школи, Київської духовної академії, політичних настроях Південного товариства декабристів, Кирило-Мефодіївського товариства, літературній творчості письменників та поетів (М.Гоголь, Т.Шевченко, М.Драгоманов, П.Куліш, І.Франко, М.Коцюбинський, Л.Українка, В. Винниченко та ін.). Складним і розгалуженим культурно-історичним явищем, що розвивалося у межах православної традиції і своїм генетичним корінням сягало далеко за межі ранньослов´янської релігійно-філософської культури, стало Духовно-академічне філософування у XIX – на початку XX ст.

Сучасна українська філософія, зокрема її розвиток у роки незалежності України, є логічним продовженням класичної вітчизняної традиції. Цю плеяду українських філософів репрезентують В. Юринець, М. Хвильовий, В.Винниченко, П.Когінін, В.Шинкарук, філософи Київської школи, науковці Харкова, Львова, Одеси, Дніпропетровська, Запоріжжя, інших міст України (див. вищевказані групи науковців).

Професійна філософія, яка сформувалася у наукових інститутах, зокрема в Інституті філософії ім. Г.С.Сковороди, на філософських факультетах і відповідних кафедрах вузів України, які розробляють актуальні проблеми філософської науки в усіх її основних розділах – історії філософії, насамперед, української, філософії природознавства, соціальної філософії, логіки та методології наукового знання, етики та естетики тощо – органічна частина світової філософської культури.

При дослідженні проблеми державно-церковних відносин необхідно зважити, що в українській філософії на першопочатковому етапі переважали емотивні елементи над раціональними, хоча для неї характерною ознакою є гармонізація та синтезування. Тому крайньо-чіткі філософські системи не мали місця. Притаманне українській філософії шукання Бога не обов'язково зв'язане з доктринами релігії, український месіанізм («Книги битія українського народу» та філософія культури П.Куліша з синтезом людської екзистенції, природи і духа), заглиблення у внутрішній світ людини, етичний плюралізм, моральні вартості християнської культури і увага на соціально-політичному житті, на історичному матеріалізмі, схильність до діалектичного матеріалізму.

У цілому, для української філософії характерна увага до проблем людини, проблеми пізнання серцем (теорія *Христоцентризму, кордоцентризму, Дитиноцентризму*), синкретичність. Кожен із зазначених періодів характеризуються постановкою наступних проблем: «Людина й нація»; «Людина і Бог» (світське – духовне); «Людина та суспільство» (особа – громада); «Бог і світ; людина – світ». Протиставляючи філософію науці, М.Бердяєв далі пише, що в науці є гірка нужда людини; у філософії – розкіш, надлишок духовних сил.

Не дивлячись на те, що українська філософія є частиною світової філософії, вона все-таки відтворює самобутні підходи і шляхи розв'язання філософських проблем, що спираються на національні культурні традиції. Це дуже важливо враховувати при формуванні державно-церковних відносин у сучасній Україні. Необхідно зважити також, що українська філософська думка складна для сприйняття перш за усе іноземцями як інша філософська традиція (аналогічно українським народом – чужорідне), що відображає духовно-практичну історію нації, характер ментальності українського етносу, оригінальність України з її соціокультурним тлом і т.д.

Тільки розуміння усіх цих факторів у взаємодії з історією українського народу,

української державності (про що йтиметься далі), дозволять визначити основні підходи при формуванні державно-церковних відносин у сучасній Україні.

Особливо значимими при дослідження теми, є визначені історичним часом перш за усе **парадигми** (від грец. paradigma – приклад, взірець) як концептуальної основи світового історичного процесу, як сукупності основних наукових категорій, які інтерпретують природу об'єкту світового історичного розвитку, законів, термінів, ціннostних орієнтирів, загальноприйнятих схем вирішення завдань, які є основою для побудови різних видів теорії у рамках даної парадигми і т.п. Її складові: *біблійна, цивілізаційна, культурологічна, формаційна, інформаційної демократії тощо.*

Так, характеристика історії людства на основі ***біблійної парадигми*** вимагають враховувати наступне. Визначальним Концепції Бога-творця у контексті лінійно-стадійної структуризації світу є: початок світу (акт творення його Богом), власне історія світу (взаємовідносини Бог – людина) і кінець світу (Страшний суд, Апокаліпсис).

Христоцентрична історіософія Оригена та А. Блаженного, де подається есхатологічна періодизація історії міст-суспільств, побудована за аналогією із шістьма днями творіння, шістьма сферами людського життя і шістьма епохами, про які йдеться у Старому Завіті.

Дуалістичний поділ історії (більш рання християнська західна філософія) на добу царства Бога-отця, добу царства Бога-сина та тріадна періодизація історії (за Й.Флорським у «Вічному Євангелії») визначають, що перші 2 періоди ніби деталізують двочленний поділ:

1) період Старого Завіту з домінуванням страху й закону – царство Бога-отця;

2) період Нового Завіту з приматами віри і любові – царство Бога-сина;

3) утвердження трьох іпостасей Святої Трійці, третій період – Вічного Євангелія, коли правлять Любов і Розум, тобто настає царство Духа Святого.

Визначальною у становленні української державності, націєтворення, при формуванні державно-церковних відносин в Україні є ***цивілізаційна парадигма*** [16]. Зваживши, що етимологія терміну «цивілізація» пов'язана з такими поняттями, як «civiles» (громадянський), «civis» (громадянин), «civitas» (громадянське суспільство), а цивілізація – це людська спільноста, яка протягом певного періоду часу (процес зародження, розвиток, загибель чи перетворення цивілізації) має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі (науці, релігії, технологіях, мистецтві тощо), спільні духовні цінності та ідеали, ментальність (світогляд), пріоритет людини – Людиноцентризм, Христоцентризм, Дитиноцентризм), то для українського суспільства є важливим наукове визнання цівіліографами, зокрема, С.Хантінгтоном (С.Ґантінгтоном) існування серед восьми сучасних цивілізацій на теренах українських земель – православної [17].

Звідси, фундаментальність цивілізаційної ідентифікації України пов'язана і базується на всьому обсязі історичної пам'яті. Ця проблема серед інших цивілізацій світу набула актуального значення завдяки двом аспектам: внутрішньому – Україна стала незалежною і почала проводити власну зовнішню політику і зовнішньому – змінам у ситуації на міжнародній арені на межі тисячоліть. Світ вступив в епоху, де культура та культурні фактори відіграють найважливішу роль у формуванні світової політики [18, 7]. Однак, існуюча раніше невизначеність цивілізаційної ідентифікації України пояснювалася цілою низкою чинників. До найголовніших з них дослідники О.Коппель, О.Пархомчук відносили наявність довгих періодів в історії України, коли вона не мала власної державності, належність окремих частин її території до різних геополітичних, геоекономічних та геокультурних просторів, зокрема *середземноморського, західноєвропейського та євразійського*. При цьому, академік Ю.Пахомов зазначав, що «Україна, бажаючи стати країною західною, забула на час реформ про власну, ще далеко не західну цивілізаційну ідентичність» [19, 24] .

Отже, Україна має ставити більш масштабну ***мету*** – **цивілізаційний прорив задля усього людства.** Можна погодитися з визначеними у статті С.Дацюка «Чи стане Україна цивілізацією?» [20]. складовими, які дозволяють Україні утверджуватися як цивілізація:

1) Своя філософія, яка би осмислювала всі сфери життя, була здатна доводити національні образи до цивілізаційних смислообразів;

2) Рефлексивна освіта, навчання мисленню, а не технологіям, тобто освіта нового типу;

3) Нова економіка з новими критеріями розвитку (повні цикли виробництва, кількість інфраструктур-них послуг, рівень інтелектоємності продуктів і т.д.);

4) Нова наука, що орієнтується на випередження інших, яку фінансує бізнес і держава;

5) Багатомовність і, можливо, нова мова, але не українська, російська чи англійська, а можливо навіть штучна мова нового типу, яка би виконувала сакральні функції, могла бути мовою науки (ця мова могла би прислужитися і Європі);

6) Партії нового типу, які здатні діяти програмно упродовж декількох поколінь (масштаб завдань потребуватиме нових менеджерів і консультантів з іншими цілями);

7) Свої теорії, які публікуються, обговорюються, замовляються і застосовуються;

8) Нова культурна політика цивілізаційного типу;

9) Нове мистецтво, яке продукує смислообрази, і митців цьому мають вчити.

Домінантою є православна віра, Українська Православна Церква, які виступають одухотвореною основою як історичних земель, так і нині у кордонах визнаної незалежної України. Це стратегічно відкриває у XXI столітті для усіх сфер життєдіяльності та структурних підрозділів, у т.ч. й освітній галузі України, нову еру – еру глобалізації і гуманізації та зростаючої потреби в одухотворенні нації, де людина гуманна і духовно збагачена, громадянин-суверен повинна стати у центрі цивілізаційного розвитку, не лише як найвища цінність, але й надзвичайно відповідальна за свої помисли, слова, дії. Адже «Духовність, – як стверджував доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України С.Б.Кримський, – це завжди ціннісне домобудівництво особистості. Це отой безкінечний шлях до формування свого внутрішнього світу, що дозволяє людині не залежати повністю від контексту, зовнішнього життя, тобто залишатися собі тотожним» [21].

Саме цивілізаційна парадигма у контесті світового визнання та збереження Макрохристиянського простору вимагають при визначенні моделі державно-церковних відносин в Україні зважити на вищезазначені здобутки, зверути увагу при цьому й на основні ***націотворчі чинники***, якими виступають матеральна та духовна культура (виробнича діяльність, економічні зв'язки, архітектура, релігія, церква, побут, фольклор, традиції, мова, література, психологія, історичні знання тощо). Саме вони формують світогляд нації, вирізняють її серед інших, сприяють політичній консолідації у боротьбі за незалежність [22, 24].

Підтвержуючим є визначена вітчизняними дослідниками суспільно-політичної думки щодо української політичної історії, які виділяють ***три основні аспекти історико-теоретичної реконструкції***:

- концепцію соборності (єдність етнічних територій України у державно-правовій формі);
- концепцію політичного простору (втілення часово-просторових уявлень українства крізь призму понять «територіальний патріотизм», «соборність», «слов'янський світ»);
- політичну антропологію (вплив національно-психологічних і культурно-історичних чинників на функціонування суб'єктів політичної діяльності) із врахуванням визначених науковцями [23,149–153] ***5 антропо-логічних областей*** – центральноукраїнської, карпатської, нижньодніпровсько-прутської, валдайської (або деснянської), ільменсько-дніпровської).

При цьому необхідно також зважити на те, що:

•*По-перше*, в українській геополітичній думці можна простежити чотири основні групи доктрин: західну (власне західна, пропольська), південну (чорноморська), східну (промосковська, протатарська) та синтетичні (балтійсько-чорноморська, доктрина панславізму). Якщо поставити в основі геополітичних доктрин ідею належності країни до певної цивілізації, то перші три орієнтують на віднесення України до однієї з трьох сусідніх цивілізацій – Західної, Православно-Поствізантійської та Євразійської. Четверта ж група відображає самостійний цивілізаційний потенціал слов'янства.

•*По-друге*, цивілізаційно-інтелектуальною скарбницею цим дослідженням повинні слугувати наявні на українських землях ранні історичні цивілізації (Мізія (XXII – XII тис. до н.е.), Шу-Нун/Кам'яна Могила (XII – III тис. до н.е.); Трипільська (VI – III тис. до н.е.: з II тис. до н.е. – орійско-арійська) цивілізація (культура)) та біля 70 історико-археологічних культур [24].

Отже, у стратегічному прогнозуванні місця України в цивілізаційному просторі XXI століття слід враховувати внутрішні та зовнішні чинники, стан цивілізацій з урахуванням впливу довготривалих

чинників їх розвитку. Тому, за своїми геополітичними складовими (площею, населенням, природними ресурсами, православ'ям) Україна є помітним державним утворенням у світовому і європейському розкладі сил. Вона є європейською державою, що зумовлене не тільки її географічним становищем, але й історичним минулим, належністю до культурних традицій західної цивілізації, демографічним складом населення, мовленнєвою культурою.

На українських теренах з первісних часів простежуються ***три провінції***, які за своїми етногенетичними зв'язками були спрямовані у різні напрями. Північно-західна (Полісся та прилеглі регіони Волині й Поділля) розвивалися в тісних контактах з Південною Балтією; Південно-Західна (Україна перебувала під балканським впливом), а степи Південного Сходу та частково Півдня нашої батьківщини довго являли собою західну периферію великого азійського світу скотарів-номадів.

Трьом культурно-історичним регіонам первісної України відповідають ***три головні геополітичні*** провінції України-Руси, козацької та сучасної України. Ці три великі культурно-історичні провінції України перегукуються з окресленими українським письменником, поетом, культурологом, літературним критиком Євгеном Маланюком (1897–1968 рр.) трьома складовими первнями української культури: варязька мілітарність, антична Еллада та азійський степ [25]. У історіософській концепції буття України він відзначає, що саме Україна – це місце трагічної зустрічі Заходу та Сходу, яка довгий час лишалася суб'єктом, а не об'єктом історичного процесу. З одного боку, українець – «пісняр, мудрець і гречкосій», здатний швидше до ліричної рефлексії, пасивного споглядання навколишньої дійсності, а не до адекватної вольової реакції на зовнішню загрозу. Однак Є.Маланюк розвиває комплексну теорію, де центральне місце у ній повинна займати пророча візія майбутнього провідника України, який має поєднати державний досвід Івана Мазепи, патріотизм та дипломатичний хист Пилипа Орлика, цільність світогляду Тараса Шевченка, у постаті якого поєдналась поет та державотворець.

У межах вищезгаданих трьох культурно-історичних провінцій України виділяються ***15 земель та численні українські етнографічні групи***: гуцули, лемки, бойки, буковинці, волиняни, дністров'яни, ополяни, подоляни, поліщуки, слобожани, сіверяни, пінчуки, литвини, черкаси тощо. Ця етнографічна строкатість України, наявність окремих культурно-історичних регіонів на українських етнічних землях, як і діалектних груп, з яких складається український етнос, давно помітили етнографи та лінгвісти. За останні 12 тисяч років археологами простежено не менше ***10 міграційних хвиль*** із заходу на Полісся, Волинь, Поділля, Прикарпаття [26].

Застосовуючи основні критерії геоцивілізаційного положення України з детермінованим її розташуванням між кількома полюсами тяжіння, які характеризуються різним ступенем політичної, економічної та військової могутності, слід зазначити, що **Україна опинилася «розірваною» між двома цивілізаціями: православною і західною** [27, 43 – 45]. Адже, понад 400 років Правобережна Україна існувала у складі європейських держав і всотувала державно-управлінські традиції, засновані на цінностях католицизму й протестантизму. Стільки ж часу жителі Лівобережної України випробовували на собі суміш колективістського етатизму з азійським деспотизмом московських самодержців, жителі півдня – впливу ісламської цивілізації [28].

Відтак, розгляаючи цивілізаційну ситуацію навколо України при визначенні моделі державно-церковних відносин, можна стверджувати, що ключовим є визнання її поліетнічності та полікультурності. Так, Л. Костенко подає Україну як транскультурний осередок цивілізацій, головна роль якої полягає в тому, щоб стати «золотим містком» між Заходом і Сходом. М.Михальченко, розглядаючи кожну націю в якості «окремої унікальної цивілізацій», вказує на зовсім іншу роль для України, вважаючи, що «українська цивілізація зароджувалась як етнічна» (тобто як результат співжиття різних етносів, включення представників різних народів в український етнос), а українська політична цивілізація існувала лише в періоди повноцінної державності України [29].

Паралельно до вищезазначеного необхідно зважити ще й на ***культурологічну парадигму*** у сукупності з її ціннісно-смисловими, нормативно-регулятивними і знаково-комунікативними характеристиками, інтегративною сферою знань певних підсистем як складної системи культури (економічна, історична, політична, правова, духовно-релігійна, художня та ін.), виокремлених концепцій (цивілізаційні; еволюціоністські; функціоналістські; соціологічні; психоаналітичні; теологічні; семіотичні, структуралістські; ігрові; та ін.) в умовах багатокультурного середовища.

Авторські теорії циклічного розвитку культури Л.Гумильова, М.Данилевского,

Б.Малиновського, О.Шпенглера, Е.Майєра, А.Редкліфа-Брауна та ін., концепції культури, запропоновані А.Тойнбі, П.Сорокіним, концепція лінійного розвитку Ж.Кондорсе, еволюціоністська концепція Г.Спенсора в контексті загальної еволюціоністської парадигми вимагають зважити на їх основопожні складові при розгляді основних підходів до формування державно-церковних відносин.

При цьому важливе значення мають ***теологічні концепції культури***, які розглядають релігію як основу розвитку культури, як усіх досягнень духовної культури похідною від релігії, а культурний розвиток людства – як процес пошуку божественної першооснови, зокрема:

– ***католицька культурологія*** ґрунтується на принципі, що культура є наслідком божественного одкровення, а етапи культурного прогресу людства – це наближення до пізнання мудрості і волі Бога (обґрунтування фр. філософа Ж.Маритена (1882 – 1973 рр.), нім. історика-славіста Е. Вінтера (1896 – 1982 рр., який У 20-х рр. двічі відвідував Закарпаття, де зустрічався із А.Волошиним та В. Гренджою-Донським [30])

– ***протестантська культурологія*** – на принципі, що релігія і культура протистоять одна одній (П.Тіллих (1886 –1965 рр.), тому завдання теології полягає у відновленні синтезу релігії і культури, який і зможе дати відповіді на гострі проблеми буття людини;

– ***православна культурологія*** обґрунтовує ідею єднання релігії і культури[31]. Зокрема україно-російський філософ М.Бердяєв (1874 – 1948 рр.) стверджував, що сенс історії полягає у звільненні від об'єктивації, однак досягнення цього можливе тільки через кінець історії і перехід у світ вільного духу, який ототожнюється із царством Божим (заперечує розуміння прогресу як лінійного й неухильного поступального руху суспільства). М.Бердяєв, В.Розанов, П.Флоренський вважали, що культура народилася із релігійного культу, а релігійний культ визначає естетичну спрямованість та виховну роль духовних цінностей

Формування державно-церковних відносин у сучасній Україні вимагає враховувати складові **суспільно-історичних формацій** (формаційна парадигма), у основі якої – той чи інший спосіб матеріального виробництва. Розглядаючи цю теорію через призму досліджень перш за усе К.Марксом та Ф. Енгельсом, особливий акцент необхідно звернути на те, сутністю суспільно-історичних формацій є характер економічних відносин залежно від форм власності:

– *первісне суспільство* – общинна власність:

– *рабовласницьке* – повна власність рабовласника на засоби і раба;

– *феодалізм* – повна власність феодала на засоби виробництва і неповна – на робітника;

– *капіталізм* – власність капіталістів на засоби виробництва і відсутність її на найманого робітника;

– *соціалізм* – суспільна власність на засоби виробництва в особі держави.

Саме для формаційного підходу характерною є соціально-економічна причинність розвитку суспільства. Ці питання є особливо значими при обґрунтуванні питань власності, зокрема проблем реституції церковного майна у контексті оптимізації відносин між церквою та державою, врахуванням державотворчих процесів в Україні.

Зважившись, що формування державно-церковних відносин в Україні вимагає врахування як визначення, так і практичної реалізації стратегічного партнерства «держави – церкви – нації– громадянського суспільства» як складної системи взаємовідносин, що складаються з багатьох підсистем різноманітної природи, що приводять до виникнення нових якісних просторових, чи просторово-часових структур, які нівелюють конфлікти, сучасний дослідник та управлінець повинен володіти таким самостійним міждисциплінарним напрямом наукових досліджень як ***синергетика*** (гр. «sinergeia» – «спільна дія»).

Хоча синергетика існує дещо більше 40 років (створена професором Штудгарського університету Германом Хакеном у 1969 р.), проте з точки зору визначенні стратегічного партнерства «держави – церкви – нації– громадянського суспільства» має філософсько-методологічне, світоглядне осмислення у контексті особливостей сучасної постнекласичної науки, її «людиномірності» при відсутності рівноваги, незбалансованості, пошуку шляхів виходу з кризи, образів у векторі діалогу (полілогу) філософії, релігії, культур Сходу і Заходу, тих нових і новітніх тенденцій розвитку, які саме в

синергетиці знаходять свій найбільше вираження (див. праці Ю.Данілова, С.Курдюмова, Ю.Клімонтовича, Г.Малінецького, І.Пригожина, І.Стенгерса, В.Степіна, Д.Чернавського).

Аналіз свідчить, що державно-церковні відносини пройшли складний і болючий шлях саме у напрямі порозуміння й нормалізації стосунків. Починаючи з кінця XVIII ст., сформувалися ***<u>три основні принципи відносин</u>*** між державою і церквою, які існують й понині:

1) *віротерпимість* (нетерпимість), при якій одна чи кілька релігій мають привілейований статус, а всі інші оголошуються терпимими (чи нетерпимими);

2) *свобода віросповідань*, при якій всі релігії рівні між собою, а людина вільна у своєму виборі конфесії й відправленні релігійного культу;

3) *свобода совісті*, яка, крім проголошення рівності всіх релігій між собою, дає змогу особі не лише вільно обирати будь-яку релігію, але й бути невіруючим.

Зупинимося дуже коротко на ***<u>історіографічному аспекті проблеми</u>***, завживши що історія державно-церковних відносин в Україні є малодослідженою ділянкою науки. Однією із причин цього є перервність державницької традиції, про що йшлося у вищезазначеному матеріалі. Разом з тим, це не виключає можливості та доцільності наукової реконструкції явища, яке вивчається, подаючи матеріал за визначеними етапами.

На першопочатковому етапі з'являються ряд важливих документів. Першим документом, що проливає світло на державно-церковні відносини в Україні, є «Устав святого кн. Володимира Святого про десятини, суди і людей церковних». Важливим став «Устав кн. Ярослава про церковні суди» визначив межу покарань і порядок судочинства з боку держави і церкви у такий спосіб: злочином відає держава, а гріхом – церква.

Упродовж XII–XIV століть акти державної влади щодо церкви набувають вигляду статутних та жалуваних грамот, княжих уставів та рукописань (як загальнодержавної, так і удільної ваги). Однак державно-церковну значимість знаходимо у збірниках – «Кормча книга», «Мірило праведне».

На межі XVI–XVII століть деякі питання державно-церковних відносин знаходять відбиток у кодексі українського середньовічного права – «Литовському статуті». Вагомий внесок у концептуальні засади державно-церковних відносин зробив П.Могила. Зокрема він та його соратники долучилися до справи адміністративно-церковної реформи, що мала захистити православну церкву перед католицьким прозелітизмом та наступом світської влади на церковний суверенітет.

Напередодні та у ході Національної революції та Визвольної війни українського народу середини XVII ст. вибудовується концептуально нова історіографія, яка сформульована у декількох концепціях можливого як державно-церковних відносин, так державно-політичного устрою України, зокрема на основі:

- «Ягеллонського легітимізму», тобто збереження України у складі Польщі, але на правах автономії;
- Протурецької – орієнтація на Османську імперію, її протекторат над Україною;
- Москвофільської – орієнтація на Москву, московський протекторат над Україною;
- Демократично-охлократичної та монархічної (гетьманської).

Вершиною здобутків стала Конституція Пилипа Орлика (1710 р.), або Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького…

Історіографія синодального періоду розпочинається з часів здійснення державно-церковних реформ Петром І та завершився на початку XX століття. Саме наприкінці XVII – початку XVIII століть центром реформаційних ідей, які поширюються і в Україні, стає нова столиця Російської імперії – Петербург, у якій провідну роль відіграють вихідці з України – Ф.Прокопович та С.Яворський. Зокрема, перший із них став ідеологом політики секуляризації влади і суспільства, провідником просвітницьких впливів на відносини держави і церкви, що надходили з Європи.

Важливе місце відводиться історіографії початку національного відродження і розвитку національно-визвольного руху. Усередині XIX ст. вітчизняна політична думка серед іншого звертається до витоків національної самобутності українського народу. Провідну роль у процесах національно-культурного, духовного та політичного відродження

у цей час відіграє Кирило-Мефодіївське Товариство на чолі з М. Костомаровим, П.Кулішем, Т. Шевченком та іншими його учасниками. Державотворча концепція «братчиків» передбачала національне відродження українців шляхом інкорпорації християнських цінностей і православної духовності, що можна розглядати як шлях до зближення світської та духовної влади. В основу даної концепції було покладено євангельський принцип – «Всяка влада від Бога».

У другій половині XIX ст. тему державно-церковних відносин піднімає М. Драгоманов, присвятивши їй працю «Боротьба за духовну владу і свободу совісті в XVI–XVII столітті». Серед іншого, цей видатний мислитель підняв проблему релігійної єдності як вагому підставу єдності державно-політичної, виступивши при цьому противником силових методів церковного єднання.

Деякі аспекти державно-церковного життя в умовах демократичної влади та ліберального режиму знайшли відбиток у працях М. Грушевського, Б. Кістяківського, а що стосується націотворчої ролі релігії та церкви, відповідно у творах Д.Дорошенка, В.Липинського, І.Огієнка та ін. діячів національного відродження початку XX ст.

У працях цих та інших мислителів і політичних діячів *обґрунтовується ідея самобутності української церкви, послідовно проводиться думка про необхідність автокефальної церкви*.

Новітній етап в історіографії державно-церковних відносин становить радянська доба. Слід зазначити, що вона характерна утвердженням нігілістичної парадигми у ставленні влади щодо церкви. Негативна настанова офіційної влади щодо церкви мала своїм ідейним джерелом матеріалістичну філософію – теоретичну основу атеїстичного світогляду та пропаганди. Остання носила войовничий характер особливо у перші десятиліття комуністичного режиму, що мав дискредитувати релігію як світогляд та церкву як організацію, що його формує і відтворює. Історіографія державно-церковних відносин цього періоду свідчить про намагання нової влади морально знищити церкву як інститут, що суперечить ідейним засадам людини «нової формації».

Певні зрушення на краще у стосунках влади і церкви відбулися лише з початком проголошення політики перебудови усередині 80-х років XX ст. Саме ці процеси сприяли ухваленню 1 жовтня 1990 року прогресивного як на той час Закону «Про свободу совісті і релігійні організації», який став підґрунтям для прийняття дещо пізніше і відповідного закону в Україні..

Під впливом історичних змін, що сталися у 1991 р. після проголошення незалежності України, відбуваються *глибокі процеси переосмислення як суспільної ролі релігійно-церковних установ, так і сутності самих державно-церковних відносин*. Нова політична реальність дала потужний поштовх для науково-дослідницької праці у контексті церковно-релігійного ренесансу та його вплив на національну свідомість, державотворчі процеси (див. вищепредставлену автором дослідження плеяду вітчизняних та зарубжних дослідників).

З другої половини 90-х років відбувається трансформація «унітарної» моделі відносин на «плюральну», що передбачає рівне ставлення до всіх без винятку конфесій та церков.Відтак набув матеріалізації конституційний принцип, що жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Важливим кроком до порозуміння між владою і церквами стало утворення у 1996 р. Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій із статусом міжконфесійного консультатив-ного дорадчого органу. 21 липня 1997 р. як з боку держави так і церкви підписано «Меморандум християнських конфесій України про не сприйняття силових дій у міжконфесійних відносинах»

Отже, ***державно-церковні відносини протягом понад двох тисяч років християнської церковної та державницької традицій в Україні зазнали значних трансформацій***.

Сьогодні майже третина держав, у т.ч. й Україна, проголосили у своїх основних законах саме принцип свободи совісті, оскільки головним показником рівня розвитку і держави, і певної конфесії є ступінь втілення в життя саме цього принципу. Існує декілька підходів учених до визначення етапів державотворчих процесів, зміст яких залежить від

періодизації історії української державності.

Певна група вчених виділяють такі ***<u>етапи державно-церковних відносин в Україні</u>*** [32]:

1) **князівський,** визначальними рисами якого були сприяння держави поширенню християнства й становленню церковної системи, наділення Церкви широкою правовою юрисдикцією й передача їй частини державних функцій;

2) **козацький,** якому була властива боротьба проти підтриманої Польщею унії, а також співробітництво Запорозької Січі й Православної Церкви на принципах звичаєвого права й християнських норм співжиття, визнання статусу церкви як духовно-культурної інституції, що виражає ідентичність української наці;ї

3) ***синодальний***, який охоплював період існування Православної Церкви України й самої України у складі Російської імперії під керівництвом Святійшого Синоду, характеризувався повним одержавленням Церкви, перетворенням її в державний виконавчий механізм, проголошенням самодержавно-великоросійського варіанта Православної Церкви панівним і єдино можливим у державі для православних народів;

4) ***радянський***, що тривав понад 70 років і передбачав перебування Православної Церкви України на правах екзархату у складі Московського Патріархату. Йому були притаманні формальне проголошення закону про свободу совісті, відокремлення Церкви від держави й школи від Церкви, декларування права сповідати або не сповідати релігію, рівності віруючих і невіруючих. Насправді для цього етапу були характерні репресії проти духівництва, опоганення священних реліквій, знищення пам'яток сакральної культури, знущання над почуттями віруючих, неправомірне втручання світської влади у внутрішньоцерковні справи, націоналізація церковної й монастирської власності тощо;

5) ***сучасний,*** який розпочався відразу ж після здобуття країною незалежності. На цьому етапі Українська держава сприяє забезпеченню свободи совісті й релігійних переконань своїх громадян і законодавчо закріплює боротьбу з негативними наслідками політики тоталітарного режиму проти релігії, церков і віруючих, сумлінно виконує свої зобов'язання у цій сфері, які дістали позитивну оцінку у світі

Спираючись на концептуальні засади дослідження та історіографію проблеми, еволюцію цих відносин необхідно розглядати у контексті ***<u>чотирьох етапів</u>***, а саме:

1) симфонії – XI – перша пол. XVII ст.;

2) зверхності держави над церквою – кін. XVII – поч. XX ст.;

3) абсолютного домінування держави над церквою – 20-і – серед. 80-х років XX ст.;

4) церковно-релігійного відродження на принципах світоглядного плюралізму, свободи совісті, відокремлення церкви від держави, починаючи з 90-х років XX ст.

Здійснивши порівняльний аналіз філософського, історико-політологічного релігієзнавчого, підходів до вивчення проблем державно-церковних відносин, доцільно зазначити, що

1) перший підхід, як правило, зосереджується на питаннях віровизнання та культової практики,

2) тоді як другий – у вивченні законодавства щодо функціонування церковних інститутів, їх відносин із центральними та місцевими органами влади, політичними партіями та рухами, участі у виборчих кампаніях тощо.

Формування відносин у сьогоднішній Україні між державою та релігійними організаціями (надалі скорочено – ВДРО) дослідник О.Грицина розкриває у ***<u>декілька етапів</u>*** [33]:

1.З кінця 80-х років XX ст.. – етап критики дій тоталітарної системи щодо релігійних організацій.

2. З початку 90-х оків – час розв'язання невідкладних проблем, які були пов'язані з нормалізацією релігійного життя.

3. Паралельно – перехід до правового законодавчого регулювання з напрацюванням актів нормативного характеру, які відповдають усім прогресивним міжнародним стандартам.

4. До початку 2000-х років накопичується досвід незалежного один від одного існування держави і Церкви.

5. Від середини 2000-х років відбувається етап становлення партнерських відносин між державою і Церквою.

Особливості сучасного етапу – це пошук оптимальної моделі відносин між державою і Церквою.

Розвиток державно-церковних відносин в Україні на тлі міжнародного досвіду відбувається на основі трансформації цих процесів, виходячи з принципу їх оптимізації та етапів розвитку державних утворень, що існували на теренах України, їх впливу на формування **моделей** цих відносин.Відзначимо, що поняття «модель державної церковної політики» як стійкого комплексу якостей і характеристик політики держави стосовно релігійних організацій, що усталений у конкретний історичний період, було введене в науку російським релігієзнавцем М.Одінцовим [34]. У рамках «моделі» науковець виокремив ***три складові***:

•перша – теоретико-ідеологічна;

•друга – правова (Конституція, закони та інші нормативні акти, які визначають зміст поняття «свобода совісті» і «свобода віросповідань» та регулюють діяльність релігійних організацій, права й обов'язки релігійних громад, характер взаємин держави і церковних інституцій);

•третя – організаційно-управлінська (безпосередньо реалізує політику держави в питаннях свободи совісті та віросповідань).

Дослідик Білоус О.М., торкаючись аспекту компаративістського аналізу проблеми державно-церковних відносин, акцентує увагу на процесах їх моделювання, беручи за основу як історію їх становлення і розвитку, так і функціональний підхід. Зокрема, виявлено, що у процесі західноєвропейської політико-правової системи сформувалося ***три типологічні моделі*** – це:

а) унітарна модель, згідно з якою держава підпорядковується церкві;

б) модель «двох мечів» – паритетні відносини держави і церкви як автономних інституцій;

в) тринітарна модель – при розмежуванні функцій провідну роль відіграє виборність влади у державі та соборноправність у церкві. При цьому дисертант наголошує, що серед фахівців немає одностайності у термінологічному визначенні цих моделей [35].

Деякі з них визначаються поняттями теократії, цезарепапізму та паритетних відносин.Тому деякі дослідники залежно від типу взаємин між церквою і державою у світовій історії виокремлюють ***такі моделі державно-церковних відносин*** [36]:

1. ***Теократія*** (гр. theos – Бог, kratos — влада), за якої вся повнота влади в державі належить главі панівної церкви та її органам. Прикладом може бути Іудея V–I ст. до н. е.; Папська область в Італії у 756–1870 рр., а з 1929 р. – держава-місто Ватикан, де папа римський є абсолютним монархом, який зосередив необмежену політичну і духовну владу. Теократичне правління поширене в мусульманських країнах (в Ірані, Саудівській Аравії тощо).

2. ***Цезаропапізм*** (лат. caesar –цезар, papa–папа), за якої церква та її структури повністю залежать від світської влади. Прикладом стали Візантія, де імператори не лише призначали чи звільняли патріархів, митрополитів, а й вирішували питання організаційного, канонічного і навіть догматичного розвитку церкви; Московія (пізніше Росія), де з XVIII до початку XX ст. главою православної церкви був цар.

3. ***Державна церква***, яка забезпечує в державі привілейований стан певній конфесії та передбачає пряме фінансування державою її інституцій і державний контроль за використанням коштів, делегування церковним структурам певних державних функцій (реєстрація новонароджених, смертей, шлюбів тощо). Прикладом є сучасна Греція, де державною є православна церква, Статут якої має статус державного закону. Різні форми державної церкви існують також у Великобританії, Данії, Швеції та інших країнах. Особливий статус певної церкви зафіксовано у конституціях понад 40 держав світу. До речі,

у 22 із них главою держави може бути лише особа, що належить до офіційної церкви.

4. ***Відокремлення церкви від держави*** – модель державно-церковних відносин, що унеможливлює будь-яке втручання церкви у справи держави при активному втручанні державних інституцій у справи церкви. Цю модель відносин ілюструють колишні країни «соціалістичного табору», у першу чергу СРСР, законодавча база яких теоретично гарантувала свободу совісті, проте у реальному житті віруючі розглядалися як політичні вороги, а відтак зазнавали різноманітних утисків і дискримінації.

5. ***Відокремлення церкви і держави*** – модель державно-церковних відносин, яка базується на невтручанні держави у справи церкви, а церкви – у справи держави у режимі толерантності. Типовим прикладом є США, де конституція проголошує свободу для релігійних інституцій, їх незалежність від світського контролю чи маніпуляції властей. Ніхто не може бути покараний за свою релігійну віру чи безвір'я, за відвідування чи невідвідування церкви. Ні федеральний уряд, ні власті штатів, ні місцева влада не можуть також визначати мету діяльності церкви, призначати її керівників або вказувати, як тій належить вести свої справи. Подібну, законодавчо закріплену, свободу віри чи невір'я мають і громадяни Франції, Туреччини, України та інших держав.

6. ***Поєднання моделі державної церкви і моделі повного відокремлення церкви і держави*** – модель державно-церковних відносин, яка передбачає збереження певних видів державної підтримки та привілеїв окремих церков. Прикладом є сучасна ФРН, де, хоча і проголошено нейтральність і толерантність держави до різних конфесій, все ж зберігаються певні відмінності у ставленні до релігійних організацій (залежно від кількості їх прихильників). Якщо прибічників певної конфесії більше одного відсотка від загальної кількості населення певної землі Німеччини, то вони отримують спеціальний статус (нині 15 конфесій), який дає їм змогу, наприклад, отримувати державні дотації на власні школи, дитячі садки. Подібні державно-церковні відносини склалися в Японії, Австрії, Перу та інших державах світу.

У рамках конфесійної системи низку підсистем, які відображають специфіку державно-церковних відносин окремих країн дослідник С.А.Шаправський визначає ***такі моделі***: *синкретичну, симбіотичну, систему державно-церковного договору, ідентифікаційну, кооперaційну* [37].

Принципово новою у площині державно-церковних відносин у сучаних умовах з підсилюючим фактором наслідків Революції Гідності на межі 2013/2014 рр. в Україні є науково-обгрунтова науковцем А.Я.Слубською ***українська модель громадянської релігії***, базовою тезою дослідження якої визначено: громадянська релігія в Україні є наслідком трансформаційних процесів у духовному житті української нації в період пострадянського транзиту; до виникнення громадянської релігії в українському суспільстві років Незалежності призвів ряд факторів, які мають бути досліджені з застосуванням релігієзнавчої методології, з урахуванням специфічного поєднання іманентних пострадянській державі транзитного типу рис з формуванням громадянського суспільства на основі національної ментальності, духовної традиції та культурної пам'яті [38].

При цьому теоретичні узагальнення дисертаційного дослідження стосуються, здебільшого, ходу та тенденцій розвитку української моделі громадянської релігії, що розуміється як сталі напрями розгортання позаконфесійних структур громадянського суспільства в релігійній сфері, міжрелігійних організацій, базових принципів та форм суспільно-державно-конфесійних взаємин, які утворюють сукупність явищ, визначених як громадянська релігія, кожне з яких зумовлено рядом подій, часовими та просторовими межами, етно-психологічною національною автентикою та суспільно-політичним контекстом.

Важливо значимою у визначенні нового вектора суспільно-політичних взаємовідносин, початок яких було сформовано під час Революції Гідності 2013/2014 рр. – «держава – церква– нація – громадянське суспільство», стала публікація І.Чернушко «Пріоритетні напрями державно-конфесійних відносин в Україні у постреволюційний період» [39], у якій автор визначає ***пріоритетні напрями цього процесу,*** що стали актуальними у часі: прийняття

нової Концепції державно-церковних відносин, відміна законопроекту №10221, що торкається Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та прийняття окремих положень про «інститут капеланства» та релігійну освіту»

Зазначу, що від часу прийняття чинного Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (квітень 1991 р.) до початку 2016 р. уже одинадцять раз, а саме у 1992, 1993, 1995, 1996, 2003, 2009, 2012, 2014 рр., було внесено певні зміни, проте він створює ше значні перешкоди у реалізації конституційного права громадян на свободу віросповідання. За трагічними наслідками російської збройної агресії проти України лише у 2015 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України» (№ 419-VIII від 2 травня 2015 р.), який розширив можливості для задоволення релігійних потреб арештованих і засуджених та їх доступу до душпастирської опіки з боку священиків.

Отже, виходячи з ретроспективної та наявної об'єктивної сукупності системних (багаторівневих, вертикальних, горизонтальних) зв'язків між інституціями держави і церкви, філософсько-релігійного, історико-політичного, духовно-культурного, соціально-економічного, міжнародно-правового, та конституційно визначеного їх характеру дефініцію «державно-церковні відносини» допустимо розглядати за таким визначенням: **«Державно-церковні відносини –** *це сукупність складових і форм філософсько-релігійних, історико-управлінських, суспільно-економічних, політико-правових, культурологічних та духовно-моральних нормативних зв'язків між інституціями – державою та церквою, інституційними утвореннями релігійного характеру (релігійними центрами, релігійними громадами, управліннями, об'єднаннями, рухами, деномінаціями, братствами, духовними навчальними закладами тощо), що склалися у ході історичного процесу, є однією із складових частин внутрішньої та зовнішньої політики держави і церкви, відзначаються змінністю, динамічністю, інтегративністю чи дезінтеграцією, однак регламентуються та регулюються конституційно-законодавчими актами, загальнолюдськими, основоположними демократичними і моральними принципами, принципами духовності, традиційно усталеними для конкретної держави традиціями, звичаями, засадами власної моделі політики у сфері свободи совісті, свободи релігії, побудові на їх основі відповідних державно-конфесійних відносин***».**

ВИСНОВКИ

1. Огляд різноманітних філософсько-релігійних, історично-управлінських, політико-правових, суспільно та соціально-економічних, культурологічних та духовно-моральних інтерпретацій засвідчив, що розуміння державно-церковних відносин в історичній перспективі ніколи не було статичною величиною, і як процес взаємовідносин церкви та держави завжди відбувався одночасно у декількох вимірах – політико-економічному, соціокультурному та трансцендентно-метафізичному, історико-міжнародному тощо.

Ці відносини постійно трансформувались під впливами різноманітних чинників, що вливало на процеси, визначалося певними етапами державно-церковних відносин, формуванням моделей цих відносин.Домінуючими при аналізі явищ диференціації залишалися *два крайні варіанти* таких взаємодій – або держава повністю брала на себе функції, які покликана виконувати церква, або навпаки – багато функцій держави переходило до сфери діяльності церкви.У разі порушення рівноваги у державно-церковних відносинах відбуваються різноманітні викривлення в розумінні і держави, і церкви. Зокрема, внаслідок утворення тоталітарних держав, в у кращому випадку церква відтіснялася на маргінес життя, а в гіршому – проводилася агресивна антирелігійну діяльність, де релігійно-духовні потреби людини замінювалися ідеологічним сурогатом.

2. Загалом державно-церковні відносин відображаються як ***експлікація дихотомії*** (грец. διχοτομία, діхотоміа, «ділення навпіл», де δίχα означає «на два, нарізно», і τομή, томе, «розрізання, надріз») влади та суспільства як у світовій, так і європейській, чи українській філософії [40], історії держави і церкви.

3. Державно-церковні відносини значною мірою залежні від історико-соціального виміру буття, оскільки як держава, так і церква, маючи кожний свій трансцендентно сеансів рівень, відповідно досягають свого рівня в іманентному вимірі під впливом різноманітних історичних подій, особливо соціальних потрясінь та катаклізмів, міждержавних та між церковних відносин, які детерміновані просторово-часовими чинниками. Ці процеси особливо є значимими для України, яка пройшла і проходить складний шлях державотворення, державного, церковного будівництва, ціннісного домобудівництва.

4. Церква, будучи одночасно сущим як трансцендентного, так і іманентного виміру, у державотворчому процесі матиме і змінну, і незмінну частину. Змінна буде корелюватись відносно різноманітних супільно-часових детермінант, щоразу змінюючи форми, способи зовнішньої діяльності відповідно до калейдоскопічної природи метаморфозного існування різноманітних чинників світової екзистенції. Незмінна частина церкви завжди буде спрямована туди, де діють незворушні принципи буття світу. Це у певній мірі пояснюється тим, що релігія, будучи закоріненою у трансцендентну сферу буття, істотно відрізняється від інших виявів світогляду людської особистості. Вона відрізняється і від філософії, і від різноманітних виявів культури, які загалом є виявом людського виміру буття. Власне в релігії маємо справу із сутностями, які зовсім інакші, ніж усе, з чим стикаємося в земному житті.

Звідси, внесок церкви перш за усе в умовах конституціоналізму, парламентаризму, демократизму тощо важко переоцінити при формуванні сталого розвитку громадянського суспільства. Ця зацікавленість та реальні кроки в бік його підтримки мають своїм джерелом феномен антропоцентризму, який присутній і в ідеології громадянського суспільства, і у світоглядних основах церковного вчення.Зважмо, що головними принципами суспільного вчення церкви є пошанування ***<u>гідності людської особистості</u>***, а також принципи спільного блага, солідарності та субсидіарності, у світлі яких з усією очевидністю постає велика правда про світ, місце та гідність у ньому людської особистості.

Українська революція Гідності, що відбулася на межі 2013/2014 рр. назавжди ствердила в українському суспільстві такі складові принципи національної ідеї, як непохитність загально-правової справедливості, права людини та соліданість громадянського суспільства, що видається необхідністю визначення найближчим часом національно-релігійного розвитку України.

У час антропоцентричного повороту в багатьох вимірах буття, глибокого усвідомлення і практичногого застосування при аналізі сучасних подій через призму біблійної, цивілізаційної, культурологічної парадигм, світ-системного аналізу світових історичних процесів, парадигми інформаційної демократії , синергетики (грец. synergos – той, що діє разом) змінюється розуміння сутності людини Адже, людина є сущим, існування якого належить і вертикальному виміру, і горизонтальному. І якщо перший тісно пов’язаний із ціннісною перспективою трансцендентно-метафізичного виміру, то другий скерований на іманентний вимір, який виявляється в різноманітних поведінкових ситуаціях у практичному вимірі людської екзистенції. У цій перспективі державно-церковні відносини і є зовнішнім вираженням цієї подвійної суті таємниці людської особистості.

Саме людська особистість є тим об’єднувальним чинником, який спонукає до будівної творчої співпраці цих двох інституцій, причому, якщо церква акцентує увагу на задоволенні потреб трансцендентно-метафізичного виміру людської особистості, то держава всі свої сили спрямовує на забезпечення сприятливих умов існування людини в іманентному вимірі буття.

5. Основні напрями удосконалення державно-церковних відносин в Україні мають велику перспективу за умови їх здійснення обидвами суб’єктами цього процесу одночасно.

А це вимагає:

• Визначити головною ідеєю такого удосконалення – розширення сфери впливу обох інституцій в усіх сферах, які бодай частково иоркаються важливих цінностей людської особистості, де б кожна інституція удосконалювала ту сферу своєї діяльності, у якій вона

вже має значний досвід, або ж збільшення своєї присутності в тих сферах, де поки що інституція не є активно-дієво присутньою;

• По-новому підходити до розкриття характеристик та позицій конфесійно орієнтованого віруючого, суті їх трансформацій під впливом змінюваних державно-церковних (державно-конфесійних) та міжцерковних, міжконфесійних відносин в Україні [41];

• Збільшення присутності представників церкви на телебаченні (через існування міжконфесійного релігійного каналу);

•Затвердження на законодавчому рівні низки пільг, які стосувались би різноманітних державних, церковних структур, організацій, які погодились би частину своїх коштів жертвувати на різноманітні харитативні справи та різноманітні суспільно корисні благодійні починання – створення спеціальних центрів для безхатченків, чи реабілітаційних центрів для людей, залежних від алкоголю чи наркотиків, для інвалідів, людей похилого віку, або навіть спеціальних центрів для виховання дітей та молоді.

•Оптимізації у сфері освіти, що мало б виявлятись у щораз більшій присутності представників церкви в різноманітних офіційних освітянських заходах, християнської етики в навчальних шкільних програмах і навіть у вищих навчальних закладах. Істотну роль відіграло б відкриття богословських факультетів та кафедр у різноманітних державних вищих навчальних закладах, це гарантувало б збільшення кількості релігійно-освічених та морально-витривалих людей у суспільному вимірі існування держави.

Прикладом у цьому контексті може слугує діяльність вищих світських та вищих навчальних закладів (Національний університет «Острозька академія», Національний університет «Києво-Могилянська академія», Українська богословська академія (Ужгородська українська богословська академія), Український католицький університет, Львівська теологічна академія, Київська Православна академія, семінарії, богословські інститути тощо), єдиної в Україні Міжнародної академії богословських наук (м.Ужгород);

При цьому необхідно удосконалити структуру духовно-ціннісного контенту у вищих світських навчальних закладах шляхом вивчення богословського спадку про державу та взаємовідносини держави і церкви, запровадження засобів християнської етики в систему підготовки слухачів магістерських програм, підготовки та перепідготовку науково-педагогічних і наукових кадрів вищої кваліфікації, державних службовців на основі духовно-ціннісних підходів та християнської етика в державному управлінні;

• Гарантування національної безпеки через постійне удосконалення державно-церковних відносин;

• Удосконалення законодавства, завершення колективної роботи над виробленням Концепції державно-конфесійних відносин в Україні як закону, котрий би регулював усю сферу свободи віросповідання та державно-конфесійних відносин. Новий варіант Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» про свободу релігії може відповідати своїм високим завданням тільки у разі чіткого визначення державної політики у галузі релігії, чому має передувати розробка науково-експертними засобами відповідної концепції.

6. Поліконфесійний характер України дає усі підстави звернути увагу, що термін «державно-церковні відносини» є більш властивим для монорелігійних держав. Досвід минулих 26 років Незалежності свідчить про те, що суспільство потребує обмеження втручання владного чинника в делікатну сферу свободи совісті, а також обмеження політичних і геополітичних впливів на релігійно-церковне життя.

Натомість суспільною потребою є розширення співробітництва між усіма учасниками цього процесу через встановлення партнерських відносин держави і релігійних організацій, заповнення правових лакун (лат. Lacuna – поглиблення, западина, провалля, порожнина'; фр. Lacune – порожнеча, проріха) з метою їх демократизації, з урахуванням поліконфесійності України та оптимізації у контексті відповідності змісту міжнародно-правових документів з питань релігійної свободи і прав особистості.

Примітки:

[1].Міжнародні правові гарантії свободи совісті, релігії і переконань: Загальна декларація прав людини.

Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12. 1948 р.; Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод. Підписана 4.11. 1950 р. представниками держав – перших членів Ради Європи, є основним документом Ради Європи; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права Прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації і приєднання резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН 16.12. 1966 р., набрав чинності 23.03. 1976 р.; Підсумковий акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі. Гельсінкі, 30 липня – 1 серпня 1975 р.; Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань. Проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 25.11.1981 р. (резолюція 36/55); Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав – учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі. Ухвалений 19 січня 1989 р.; Паризька Хартія для Нової Європи. Підписана керівниками 32 держав Європи, США і Канади 21.11.1990 р. Нова ера демократії, миру та єдності Права людини, демократія і верховенство закону; Декларація про права осіб, які належать до національних чи етнічних, релігійних чи мовних меншин. Резолюція 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18.12.92; Рекомендації щодо релігії та демократії Парламентської асамблеї Ради Європи. Ухвалено 27 січня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Правові акти про свободу совісті, релігії іпереконань – Додатки ...subject. com.ua/ philosophy/ religion/33.html; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Релігієзнавство. Черній А.М.– Электронная библиотека Князева www.ebk.net.ua/ Book/ religia/ 30.htm; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Теоретико-правовий аналіз конституційних принципів відносин ...www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...автор: ОП Мельничук. – 2014.

[2]. Лернер Н. Релігійні права людини на основі документів ООН // Релігійна свобода і права людини: Правничі аспекти: У 2-х т. – Т. 2. – Л.: Свічадо, 2001. – С. 117–178.

[3].Законодавчі акти України, які регламентують державно-церковні відносини:Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України – 1996. – 1996 р., № 30, стаття 141; // Офіційний вісник України. – 1 жовтня 2010 року. – № 72/1 [Спец. випуск]. – С. 15; Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991р. № 987-XII; Закони України «Про збройні сили України» від 6.12.1991р. №1934-XII; Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16.09.1997 р., «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. №1192- XIV; Закон України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1997 р.; Закон України «Про політичні партії в Україні" від 5.04.2001 №2365-III; Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 р. № 1805- III; Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 р. № 3236-VI.; Закони України «Про освіту» від 05.09. 2017 р. №2145-19 //Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39; Проект Закону України «Про Концепцію державно-конфесійних відносин в Україні», тощо.

[4] Документи про державні органи у справах релігій: Указ Президента України «Про Положення про Державний комітет України у справах релігій» від 14.11.2000 р. №1229/2000; Указ Президента України «Питання Міністерства юстиції України» від 20.04.2005 р. №701/2005 – про ліквідацію Державного 28 комітету у справах релігій; Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного департаменту у справах релігій» від 26.05.2005 р. №390/2005; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державний департамент у справах релігій» від 18.08.2005 р. №770/2005; Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного комітету України у справах національностей та релігій» від 8.11.2006 р. №1575/2005); Указ Президента України від 9.12.2010 р. № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» та ін.

[5] Документи з питань релігійної освіти: Меморандум «Про співпрацю Міністерства освіти і науки України, Державного комітету України у справах релігій та Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій» від 18.04.2000 р.; Наказ Міністерства освіти і науки України «Про внесення змін і доповнень до Переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється Підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями» від 29.04.2002 р. № 280, тощо.

[6] Документи з питань альтернативної (невійськової) служби та військового капеланства: Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12.12.1991 р. №1975- XII; Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 10.11.1999 р. № 2066 включно з «Положенням про порядок проходження альтернативної (невійськової) служби» і «Переліком релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю» та ін.

[7] Документи з культурно-духовних і моральних питань: Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» від 27.04.1999 р. №456/99; Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства" від 24.11.2005 р. №1647/2005) тощо.

[8] Документи щодо практичного застосування законодавчих актів щодо релігійних організацій, зокрема: щорічні послання Президентів України до Верховної Ради України, які мають статус Доручень президента конкретним органам виконавчої влади; документи виконавчої влади щодо неформальних зв'язків представників політичних і релігійних еліт, релігійних організацій та об'єднань і центрів; Декла-рації та документи релігійних організацій, що діють в Україні (зокрема, документи II Ватиканського собору, енцикліки Римських понтифіків, документи Всесвітньої Ради Церков, рішення Помісних Соборів православ-них Церков тощо, Основи соціального вчення ЦАСД в Україні тощо); праці духовних лідерів (проповіді, виступи, інтерв'ю діячів різних конфесій, представлених в релігійному полі сучасної України) та ін.

[9].Чернушко І.Пріоритетні напрями державно-конфесійних відносин в Україні у постреволюційний період// Релігія та соціум. – 2014. – №1,2.

[10]. Петрушенко В. Висловлювання та сентенції знаменитих філософів // Тлумачний словник основних філософських термінів. – Львів: В-во Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – С. 238.

[11]. Сенека. Моральні листи до Луцілія. – К.:Основи, 1999 (2-е вид.).– 608 с. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: Луцій Анней Сенека. Моральні листи до Луцілія. Переклад А.Содомори: ae-lib.org.ua/texts/seneca__ ad_ lucilium_epistularum_moralium__ua.htm.

[12]. Кремень В. Філософія: Мислителі. Ідеї. Концепції:Підручник.–К.: Книга, 2005.– 525с.

[13]. Горбач, Н.Я. Специфіка української філософії.– Л.:Каменяр,2006. – 215 с.; Горський В.С. Історія Українськ філософії. Курс лекцій.– [Електронний ресурс].– Режим доступу: thales2002. narod.ru/horzm.html; Захара І.С. Українська філософія : навч. посіб. / Ігор Захара. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 354 с.; Історія філософії на Україні. – У 3 т. – Т. 1// В.М. Нічик, В.С. Горський, М.В.Попович, Б.О.Лобовик, В.О. Зоц. – К.: Наукова думка, 1987. –399 с.; Історія української філософії; Лисий І. Українська філософія: феномен чи фантом? / І. Лисий // Мандрівець. – 2014. – № 4. – С. 4–10. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2014_4_3 ; Надурак В. Релігійна філософія: навч. посіб. / В. Надурак. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2011. – 135 с.; Мондін Б. Філософія релігії і теодіцея: [підручник] /Б.Мондін ; пер. з італ. Богдана Завідняка. – Жовква: Місіонер, 2012. – 205 с. – (Підручники систематичної філософії; т. 4); Русин М. Ю., Огородник І. В. та ін.Історія української філософії. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. –591 с.; «Українська філософія: традиції та особливості». Навчальні матеріали онлайн (укр.); Філософія: Підручник. / Андрущенко В.П., Волович В.І., Горлач М.І., Головченко Г.Т., Губерський Л.В., Єфімець О.П., Кремінь В.Г. Підберезський М.К., Рибалко В.К. / За ред. проф. М.І. Горлача, проф. В.Г. Кременя, проф. В.К. Рибалка. – Харків: Консум, 2001. – 671 с.; Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1999. – 309 с.

[14]. Українська філософія: генеза і розвиток». – Навчальні матеріали онлайн; Українська філософія діаспори». – Сайт «Українська Національна Федерація Хортингу»; Українська філософія XIX — початку XX століття». – Навчальні матеріали онлайн.

[15]. Студії над українськими літописами: [зб. наук. пр.] / Михайло Возняк; упоряд. Назар Федорак; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 595 с.; Франчук В.Ю.Літопис, літописання, літописознавство// Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.:В.А.Смолій(голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2009. – Т. 6 : Ла –Мі. – С. 237.

[16]. Артьомова М.Г. Історико-філософські, соціально-правові основи цивілізаційної парадигми розвитку людства. / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна: шляхи формування державно-національної цілісності суспільства та утвердження духовної основи української цивілізації» (м.Ужгород, 21– 23 жовтня 2010 року). Ч.І. – Ужгород: ІВЦ ДННК «УУБА – КаУ», 2011. – С. 37–78; Артьомова М.Г. Історичні та геополітичні аспекти формування української державності у контексті цивілізаційного виміру// Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Зародження та розвиток українського цивілізаційного простору: проблеми національного державотворення, духовної та культурної самобутності українського народу» (м.Ужгород, 11 – 12 листопада 2011 року, УУБА, КаУ). – Ужгород: інформаційно-видавничий центр УУБА – КаУ , 2012 . – С. 17 – 40.

[17]. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994. – № 3. – С. 30 – 49.

[18]. Хантінгтон С. Новий світовий порядок у XXI столітті: глобальні тенденції та їх значення для України // Національна безпека і оборона . – 2000. - № 7. – С.7.

[19]. Пахомов Ю. Україна як суб'єкт та об'єкт міжцивілізаційних взаємодій // Міжнародна науково-практична конференція «Геополітичне майбутнє України». – Київ – Задруга, 1998. – С.24.

[20]. Дацюк С . Принципи інтелектуальної політик// День. – 2006. – №78, четвер, 18 травня (скорочено); Сергій Дацюк Чи стане Україна цивілізацією, або Кінець національної ідеї. Постановка проблеми. Що це за криза, в якій опинилися країна? – [Електронний ресурс].– Режим доступу: www.ji.lviv.ua · 27 КБ Сохраненная копия

[21] Кримський С. Б. Принципи духовності XXI століття.– [Електронний ресурс].– Режим доступу/ДЕНЬ/: www.day.kiev.ua · 90 КБ Сохраненная копия

[22]. Снігир О.В. Україна у геополітичних концепціях Європейського Союзу: динаміка «,,об'єкт-суб'єктивних» відносин: Автореф. дис. канд. політ. наук: 21.01.01 / О.В. Снігир; Нац. ін-т стратег. дослідж, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. – К., 2004. – 16 с.

[23]. Дяченко В. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. – К., 1993. – С. 149–153.

[24]. Археологія України (Під ред.. Залізняк Л.Л., Бунятян К.П.,Отроценко В.В., Зубар В.М., Терпиловський Р.В., Моця О.П. – К.: Національного університету «Києво-Могилянська Академія».– [Електронний ресурс].– Режим доступу: Археологія України - Залізняк Л.Л. Бібліотека українських ... pidruchniki.ws/.../arheologiya_ukrayini_–_zaliznyak_ll ; Макарчук С. А. Етнічна історія України. Навчальний посібник. – К.:Знання, 2008. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: Археологічні культури I тис. н. е. на території України та питання ... . www.ebk.net.ua/ Book/history/ makarchuk.../302.htm ; Археологічні культури України. Режим доступу: Категорія:Археологічні культури України – Вікіпедія- uk.wikipedia.org/.../

[25]. Маланюк Є. Ф. Вікіпедія. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: uk.wikipedia.org · 15 КБ Сохраненная копия; Крупач М. Маланюк Євген Филимонович // Довідник з історії України. – 2-е видання. – К., 2001.

[26]. Залізняк Л. ВІД СКЛАВИНІВ ДО УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: 10. СХІДНА ЄВРОПА В СИСТЕМІ СВІТОВИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ http://ukrlife.org/main/prosvita/zalizn10.htm – 57.43 Кб.

[27]. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Полис. – 1994. – № 3. – С.43–45.

[28]. Афонін Е., Радченко О. Чи хочуть українці демократії? // Дзеркало тижня. – 2009. – № 19 (747), 30 травня – 5 червня.

[29]. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність:запасний гравець Європи; . Дрогобич, ВФ „Відродження", 2004. – С.277; Михальченко М. Лімітроф Європи: випадковість чи доля України? // Людина і політика. – 2000. – №3.

[30]. Зимомря М. Друзі твої, Україно (Едуард Вінтер, до 100-річчя від дня народження) // Укр. альм. Варшава, 1996.

[31].Єпископ Віктор Бедь. Про канонічність і благодатність прабатьківської Української Автокефальної Православної Церкви (до 95-річчя відродження УАПЦ).– Ужгород, 2015. – 30 с.

[32]. Малюська В.А.Духовно-ціннісна взаємодія держави і Української Православної Церкви. Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – Національна академія державного управління при Президентові України.– [Електронний ресурс].– Режим доступу: https://mydisser.com/en/catalog/ view/386/822/11669.html

[33]. Грицина О. Етапи становлення державно-церковних відносин у незалежній Україні (1991 –2011 роки). – [Електронний ресурс].– Режим доступу: Етапи становлення… www.ipiend.gov.ua/uploads/nz /nz_ 55/grytsyna_etapy.pdf

[34].Одинцов М.И. Русские патриархи XX века (Судьбы Отечества и Церкви на страницах архивных документов). – М. : РАГС, 1999. – 334 с. 195

[35.Білоус О.М. Державно-церковні відносини як обєкт політологічного аналізу. Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси .– Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2004. – 24 с. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...

[36]. Чорній А.М. Релігієзнавство. – [Електронний ресурс].– Режим доступу : Электронная библио-тека Князева : www.ebk.net.ua/Book/religia/29.htm

[37]. Шаправський С.А. Моделі державно-церковнизх відноси: Європейський контекст/Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія «Історичне релігієзнавство». Випуск 12 , 2015. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: Острозька академія eprints.oa.edu.ua/3954/1/18.pdf

[38].Слубська А.Я. Громадянська релігія в українських реаліях: філософсько-релігієзначий аналіз. Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.– Національний педагогічний університет імеі П.М.Драгоманова. – К., 2017. – 179 с. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: www.npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/ D_26.053.21/ Slybska1.pdf

[39] Чернушко І. Пріоритетні напрями державно-конфесійних відносин в Україні у постреволюційний період//Релігія та Соціум. – 2014. №1–2 (13–14). – [Електронний ресурс].– Режим доступу:Пріоритетні напрями держано-конфесійних відносин в Україні у ...www.sociology. chnu.edu.ua/ res/sociology/.../Vup1.../42.pdf

[40]. Бліхар В.С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філо- софії : монографія / В. С. Бліхар. – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – 516 с. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: nbuviap.gov.ua/images/dorobku_partneriv/Blixar.pdf

[41]. Куліш Н.С.Сучасний віруючий в контексті державно-церковних (державно-конфесійних)та між церковних, міжконфесійних відносин в Україні. Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.– Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України . – К., 2014. – 179 с. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: library.univer.kharkov.ua/OpacUnicode/index.php?url=/..

Артьомова М.Г. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ (ФІЛОСОФСЬКИЙ, ІСТОРИКО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТИ)

/ Матеріали зустрічі за «круглим столом» з проблеми «*Засади та механізми оптимізації державно-церковних відносин в сучасній Україні у контексті забезпечення національної безпеки, пріоритетів формування громадянського суспільства (історико-управлінський, філософсько-релігійний, духовно-культурний, правовий, суспільно-політичний аспекти*)» у рамках XI міжнародної науково-практичної конференції ***«Консолідація Української Держави, Нації та Церкви: зовнішні та внутрішні чинники», приуроченої 100-річчю початку відновлення Української державності та відродження Української Автокефальної Православної Церкви (1917 – 2017 рр.).*** (м. Ужгород, 16–17 листопада 2017 року). – Ужгород: ВВ КаУ, 2017.